

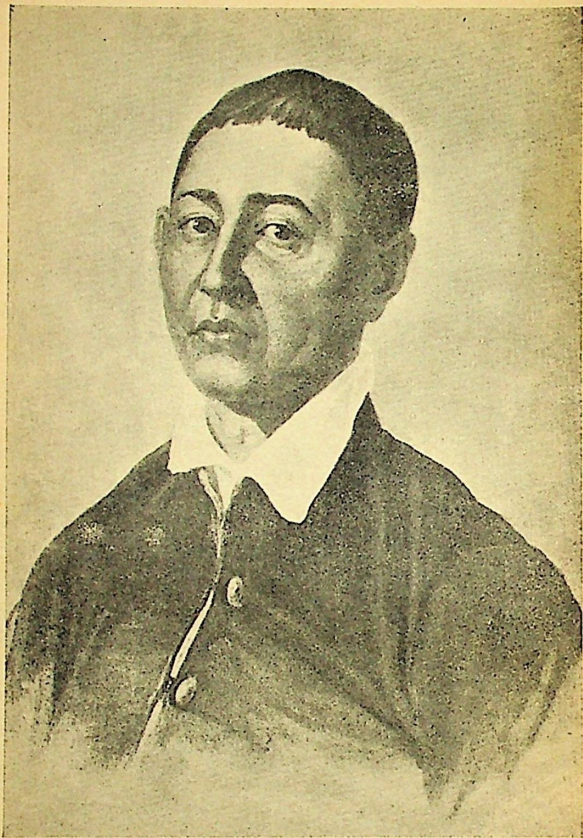
ВСТЕПІСЬ
СЛАВНИХ
ЛЮДИ

ГРИГОРІЙ
СІКОВОРОДА

ЛЬВІВ
НАСЛАДНЯ
МИХАИЛА
ТАРАНЬКА

ЖИТТЄПИСИ СЛАВНИХ ЛЮДИЙ.

Григорій Савич Сковорода.

TULA-online.org

Анатоль Котович

ГРИГОРІЙ САВИЧ СКОВОРОДА

УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛОСОФ ХVІІІ СТ.

ЛЬВІВ

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА «МОЛОДА УКРАЇНА»

1924.

„Мірє ловиль мене, но не поймаль“.

(Стеворода).

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ.

ВСТУП.

Двісті літ минуло, як у широких просторах України народилася, і 130 літ минає, як там же померла, — людина, що майже пів віку купчила круг себе думку українського загалу. Не лише інтелігентні кола України, — селянська маса, кріпаки захоплювалися особою тієї людини.

Під пологом темної ночі, що від часів Хмельницького й Мазепи розпорошила синів України в окремих обивателів „малоросійських“ губерній, — засвітилася зірка: то помандрував по селах України Старчик Сковорода...

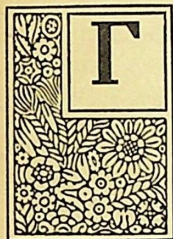
Сковорода у другій половині XVIII століття зєднав круг своєї особи всіх людей України. Величезна заслуга його перед народом, що він після розвалу нашої батьківщини став першим світочем, який — через Котляревського, Шевченка та інших геніїв рідного слова — знову позбирав „малоросійських“ обивателів — у націю українську...

В роковини народження й смерті світлої людини — помянути її добрим словом — є скромним завданням автора.

Любителю простоты и истинной свободы,
Безъ лести друга прелюбой, добротой всеми всегда
35 Препитием наукъ, познавши дико природою,
Достоинствъ для сердецъ прихильно Скоборода.

Молодість і шкільні часи Сковороди.

Григорій Савич Сковорода народився на весні 1722 року, в містечку Чорнухах, Лохвицького повіту на Полтавщині. Його родичі були прості козаки-хлібороби. То були люди, як каже перший біограф Сковороди, „середно заможні“ та визначалися „чесністю, правдивістю, гостинністю, богобоязливістю та миролюбивим сусідством“. Як і всі селяне, завжди заняті своїми ділами, вони мало звертали уваги на виховання сина та цілком віддали його собі самому. Хлопчик ріс під безпосереднім впливом природи, й першими учителями його були „зелений гай, пісня жайворонка та річка Многа, що веться коло Чорнух“.

Уже в дитинстві виявив Сковорода головніші риси свого характеру, а саме: релігійність, мрійність, хист до музики та співів, любов до природи.

Не будучи від кого-небудь залежним, часто-густо бігав він із другими дітьми в ліс і там, зіставшись один, співав або грав на сопілці; а не то — поринав у спостереження природи. Особливо подобався йому вірш Івана Дамаскина: „Образу златому на поли Деирѣ служиму, тріє твої отроцы небрегоша безбожнаго велѣнія“, — який він через те завжди й повторяв.

У 6—7 році од роду — почав Сковорода учитися в дячка „псалтирі та часослова“, китів тодішньої початкової науки, й дуже хутко поборов її. При тому виявив він надзвичайний хист до науки та величезну охоту до читання книжок. Вельми хутко в особі свого ученика дячок мав неабиякого помічника, що разом із ним почав читати й співати на крилосі... Безумовно, Сковорода багато набув од свого першого учителя. Дячок був перший, та напевно й єдиний, хто хоч сяк-так міг задовольнити розбуджений розум молодого хлопця та порадити родичам Григорія — віддати талановитого хлопця в науку до київської Академії. На 17—18 році життя Сковорода був уже студентом академії.

У шкільній науці того часу панувала схоластика. Простий спис предметів, які студіювалися тоді в академії, впевняє, що була то не наука в нашому значінню сього слова, але якась мертвеччина. Вся наука полягала в засвоюванні відомих правил і приписів. Була у всьому, від мов і до філософії

включно, якась своєрідна граматики. Школа 18 віку взагалі не турбувалася про те, щоби дати своїм вихованцям якісь певні відомости та навчити їх самостійно розбиратися в річах і обставинах. Навпаки, вона навіть намагалася вбити в них натяк на самостійність у думках і оригінальність їх. Індивідуальність і самостійність думок рішучо заборонялися тоді. От чому й вихованне в київській Академії (як і скрізь по школах 18 століття) не було відповідне вимогам життя. Тут царювала різка, буцигарня та система наговорювань. І керманічі школи більше дбали про те, аби покарати бурсака, що мав недолю порушити яке-будь правило шкільного статута, ніж навчити його чого небудь певного.

Нам невідомо докладно, яке вражінне зробила на молодого Сковороду Академія, як вона йому взагалі подобалася. Але з великою дозою певности — можна сказати, що атмосфера шкільного життя, а особливо після вільного життя під батьківським дахом, — була йому не до вподоби, що філософ мусів її зненавидіти. Про се бодай свідчить і увесь склад натури Сковороди, його характер, а також — по часті — його майбутні погляди на вихованне та школу. Сковорода безумовно був великим протестантом проти порядків, що тоді панували у київській Академії, тому похвали, про які згадує Ковалинський, що їх у великій кількості одержував філософ од шкільного начальства, не були зовсім

заслугою Григорія. То було просте непорозумінне. Академічна адміністрація не зрозуміла, з ким має діло в особі молодого студента.

Сковорода вчився ліпше від усіх. Самійло Мисловський, відомий у 18 століттю архіерей, що вчився деякий час разом із філософом у київській Академії, — у всьому стояв нижше Григорія та не користувався такою популярністю серед товаришів і учителів, як Сковорода. Але тим часом філософ не міг одержати великих знань від своїх професорів. Останні — у більшості — були люди маленькі та не знали самі часто-густо й того, чого вчили інших. Тому Сковорода намагався поширити свою освіту читанням книжок, до чого мав велику охоту, як ми бачили вже, — ще з дому. Київська Академія у 18 століттю посідала досить велику книгозбірню і філософ мав на чому зупинити свою увагу.

У 1741 році засіла на престолі російської імперії цариця Єлисавета Петрівна. Познайомившись із Україною в особі її сина Олексія Розумовського ще княжною, — вона тепер почала виявляти свою надзвичайну симпатію й увагу до сього краю. І се виявилось між иншим у тому, що цариця звеліла набрати до свого хору співаків головним робом із України. Попав у число таких щасливців і Сковорода. Маючи 20 літ од роду, він мав залишити київську Академію з її наукою та податися до Петербурга на посаду придворного співака.

Як провів Сковорода час у Петербурзі, чим займався, oprіч своїх звичайних обов'язків, що виніс із дворічного перебування при царському дворі, — не відомо. Проте мабуть не вподобалося йому Петербурське придворне життя. Коли через два роки, у вересні 1744 року, Сковорода прибув із двором Єлисавети Петрівни до Київа і дістав тут звільнення від посади з чином „придворного уставщика“, він не схотів використати свого титулу задля доброї кар'єри, але вступив знов до київської Академії простим студентом.

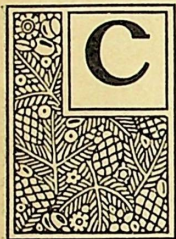
З часу перебування філософа в Академії — існує дуже цікава й характеристична для нього легенда. Оповідують, що Сковороду почали вмовляти прийняти чин священника. Філософ з початку відмовлявся. Але нарешті коли стало не в моготу, він прикинувся придуркуватим і почав заїкуватися. За се його вигнано із академічної бурси.

Філософ не скінчив курсу Академії. В ній він зіставався рівно стільки, скільки уважав для себе потрібним. Узявши від Академії те, що вона могла йому дати, Сковорода мабуть з початком осені 1749 року залишив її.

II.

Перші подорожі Сковороди.

Сковорода залишив Академію, але — на превеликий жаль — Академія не залишила Сковороди. Підбір книжок книгозбірні академічної, з якої користав філософ, будучи студентом, та взагалі ідеї, що царювали тоді в головах панотців-схолястиків, що вчили його, дають певне право робити висновок, що джерело науки українського філософа полягає в київській Академії. Академія зупинила увагу філософа майже виключно на стародавній-клясичній літературі та творах Отців церкви, і та ж Академія нарешті зробила зі Сковороди лише еkleктика та „любителя святия біблії“.

Покинувши Академію, Сковорода почав мріяти про Західну Європу, про знання, які б міг там здобути, про широкі обрії, що там би йому відчинилися. Філософ починав міркувати, якби туди по-

пасти. — І доля усміхнулася до мрійливого юнака. — За границю, по давно заведеному звичаю, їхав полковник Вишневський задля закупна до російського царського двора — вина. Їхав він із цілим штатом слуг та урядовців і підшукував дяка до православної церкви на Угорщині, де мав залишитися при закуплених виноградниках на довший час. Вишневському порекомендував хтось (мабуть в Академії) Сковороду, як чоловіка, що добре знає чужі мови, володіє не абияким голосом, та до того ще має чин „придворного уставщика“. Вишневський запросив Сковороду і філософ в осени того ж року поїхав за границю, про що лише почав думати.

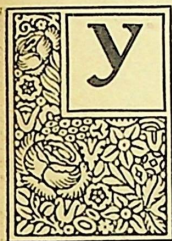
Мандруючи поза границею, Сковорода побував у Відни, Буда-Пешті, Прешбурзі та в інших містах Австрії й Угорщини, а також Польщі. Скрізь він намагався завести знайомство з ученими людьми, в чому йому допомагало знання німецької, латинської й грецької мови. Але хто саме були ті вчені, з якими стрінувся Сковорода за границею, нам не відомо. За те ми добре знаємо, що із свого коло трирічного перебування на чужині Сковорода нічого користного для себе не виніс. Ідей заходу він не перейняв, хоч із ними по часті познайомився. За границею не побачив нічого такого, чого б не бачив дома. Він лише упевнився, „що не в нас тільки, а і скрізь — багатому кланяються, а бідного зневажають; дурного ставлять висше розумного; неuku

дають нагороду, а вислуга годується жебрацтвом; розпуста пеститься на м'яких перинах, а невинність томиться за кратами; одним словом, — бачив усе те, що можна бачити що дня на нашій земній кулі“. До сього треба додати, що Скворода мандрував у більшості пішки, а повернувся ізза границі з паличкою в руках та торбою за плечима.

Дома (в Чорнухах) філософ не застав у живих нікого із своєї рідні, окрім одного брата, що не відомо куди виїхав. Господарство було покинуте без догляду. Сквороді припадало таким робом узятися за господарку, бо жадних засобів до життя у нього не було. Та душа його була не для того. „Мінерва“ (так філософ звав свій ґеній) підказувала йому, що не тут його хист, що не господарювати він повинен, але робити щось інше, потрібніше та корисніше. — А тим часом, поки Скворода міркував, куди обернутися, на що присвятити своє життя, — він проживав у своїх старих знайомих і друзів.

III.

Сковорода учителем.

же в той час ходила про нього слава, як про людину надзвичайну та дуже розумну. Йому запропоновано посаду учителя поезії у переяславській семінарії, хоч Сковорода перший про те не просив та й не мав, як уже нам відомо, повної академічної освіти. Він згодився.

Ставши учителем (ішов 1753 рік), філософ почав одразу ж викладати свій предмет по новому. Для того він написав свій перший літературний твір: „Руководство о поезії“, в якому критикував сиябічний спосіб складання віршів та захищав теорію Ломоносова й Третьяковського. Іванови Козловичу, архіерею, що кермував у той час переяславською семінарією, прийшла не до вподоби новина Сковороди, і він наказав, аби Сковорода викладав науку по старому. Філософ не згодився. Тоді архіерей зажадав від нього пояснень на письмі із приводу такого свавілля, що допустився він. Сковорода від-

Старчик Сковорода.
(Дереворит проф. В. В. Матіс, роблений після гравюри
Мещерекова).

писав, що вважає себе правим, бо нова теорія раціональнійша, на чому погоджується з ним багато учених людей, і що він все одно не буде викладати інакше. Своє пояснення філософ закінчив латинською приказкою: „*Allia res est sceptrum, allia res est plectrum*“, чи то: одне діло паличка архиєрея, друге діло — сопілка пастуха. Архиєреєви не впадалася така розмова із ним підлеглої людини і він написав на поясненню Сковороди резолюцію: „Не живяше посередь дому моего творяй гордыню“, кажучи просто, — він звільняв філософа з посади.

Залишившись знов без заробітку, Сковорода оселився в одного із своїх переяславських приятелів. Він терпів у сей час сильні недостатки у всьому. Цілком справедливо міг би він сказати у ту пору про себе, що „*omnia mea mesum rogio*“, бо все його майно було на ньому. І проте філософ не жалувався на свою долю, вона йому не дошкуляла. Всі неприємности життя зносив терпеливо.

Сталося, що в той саме час (1754 рік) багатий дідич Степан Тамара, що жив недалеко Переяслава, шукав учителя до свого сина. Йому запропонували знайомі Сковороду тому він переїхав у село Коврай, маєток Тамари.

Тамара був чоловік гордий. „Він із презирством дивився на кожного, хто не був одягнутий в герби та розписаний родословним“, каже про нього Ковалинський. Не зважаючи на те, що Тамара

був людиною і досить освіченою для свого часу, він держався протє звичаїв прошлого. Не бажаючи упасти в очах опінії, він навіть ніколи не заговорював до Сквороди. А тим часом останньому частогусто доводилося залишатися з господарем разом. Ясно, що філософу не подобалося таке відношенне до себе з боку гордовитого пана. Та він терпеливо зносив таку зневагу, бо вважав, що необхідно додержати слова. З Тамарою він умовився на рік і не хотів нарушити умови.

Не так, як батько, ставився до філософа його ученик. Він дуже скоро привязався до учителя й полюбив його. Скворода не намагався завалити молодий розум хлопця якими-будь книжними знаннями, але більше йшов до того, щоби зробити із Василя Тамари чесну, порядну людину. Як привязав до себе молодого Тамару, можна вивести з листа останнього до Сквороди, що писав він до філософа по трицяти літах, будучи вже дорослою людиною. У тому листі Василь Тамара зве Сквороду „своім дорогим учителем“ і кличе до себе жити.

Але перше, ніж пройшов рік, який припадало Сквороді прожити, згідно з умовою, в Тамари сталася подія, що звоп викинула філософа на улицу.

Одного разу, під час науки зі своїм учеником Скворода запитав про щось останнього. Ученик, не бажаючи думати, відповів лайкою. На те філософ не побоявся замітити титулованому дворяни-

нови, що він мислить, як „свиняча голова“. Свідками сієї розмови були слуги, які донесли зараз же пані про інцидент. Пані розсердилася і насилає на чоловіка, аби нечемного учителя негайно видалив із хати. І старий Тамара, сам — як здається — не звернувши уваги на згадане непорозуміння, лише піддаючись вимогам дружини, — виповів Сковороді місце. Одпускаючи його, він у перше заговорив до філософа: „Прости, государь мій! Мені шкода тебе“ — промовив, прощаючись із Сковородою.

Від Тамари Сковорода знов переїхав до Переяслава і тут оселився у свого приятеля-сотника. Тут стрівся Сковорода з відомим у XVIII століттю проповідником Каліграфом, який їхав саме до школи Троице-Сергієвої Лаври, куди його призначено префектом і учителем богословія. Філософ подумав, що й йому варт поїхати до Москви тим більше — що був тепер без жадного діла, а тут трапляється нагода їхати разом із Каліграфом. За який місяць (ішов все ще 1754 рік) Сковорода був уже в Троице-Сергієвій Лаврі.

Намісником Лаври у той час був учений Кирило Ляшевецький. Він уже давно, по чуткам, знав Сковороду й його ученість. Розуміючи, яку користь могла б мати доручена йому школа від праці в ній філософа, Ляшевецький почав намовляти його залишитися назавжди в Лаврі. Та Сковороді була вельми дорога його „тітка“, як він

звав Україну, що залишив її задля Лаври — і одмовився. Він лише згодився перебути в Лаврі час, потрібний задля перекладу якоїсь книжки Плотарха, що просили його зробити для Лаврської школи. Закінчивши переклад, Сковорода з палицею в руках, торбою за плечима та сопілкою за поясом — пішов назад у Переяслав, залишивши про себе в Троїцько-Сергієвій Лаврі вражінне вельми ученої людини, та велику приязнь до себе з боку намісника Кирила.

Тимчасом Тамара, зрозумівши, що не знайти йому учителя, подібного до Сковороди, — жалкував за філософом. Він тепер шукав побачення з ним, аби знов запросити його до себе за учителя до сина. Про те ж він просив і своїх знайомих. І не встиг іще Сковорода повернутися до Переяслава, як йому почали переказувати запрошенне Тамари — повернутися знов до нього. Філософ не згожувався. Досить обрид йому чванько-пан за перший раз, щоби піти до нього на житте у друге; не хотів ізнову філософ попасти до пана на становище льокая. Але вийшла пригода — несподівана для Сковороди. Один приятель Тамари, здається — використавши задля своєї ціли нетверезий стан філософа, привіз його в Коврай до Тамари — сплячим... Тамара тепер був інакший. Він дуже ввічливо прийняв на сей раз філософа, добре з ним пово-

дився і просив бути виховником його сина. Скворода послухав і залишився,

Прожив тепер філософ у Тамари коло чотирьох років... Завжди у вільні од науки години — ходив він у ліс або поле — і там сам один слухав пісню жайворонка, шепотінне ліса, делікатні звуки сопілки. Природу Скворода любив над усе. Він розумів її, як може зрозуміти лише той, хто — по словам Барятинського — одною душею з нею жив. Часто-густо природа приводила філософа в екстазу і в сі хвилини він виливав свою душу у віршах.

Ой ти, птичко жовтобока
Не клади гнізда високо!
Клади на зеленій травці,
На молоденькій муравці;
От яструб над головою,
Висить, хоче ухватить,
Вашою живе він кровю,
От, от, кіхті він гострить.

Стоїть явір над водою,
Все киває головою,
Буйні вітри повівають,
Руки явору ламають,
А вербочки шумять низько,
Волокуть мене до сна,
Тут тече потічок близько,
Видно воду аж до дна!

Нащож мені замишляти,
Що в селі родила мати?

Нехай у тих мозок рветься,
Хто високо в гору дметься,
А я буду собі тихо
Коротати милий вік;
Так мине мене все лихо,
Щаслив буду чоловік.

Любов до природи найхарактеристичніша риса душі філософа. Природа давала йому натхнення і всі твори Сквороди написані де-небудь у глухому лісі, на пасіці, під акомпанімент гудіння пчіл. Скворода писав виключно літом. „Зимою я лише руки грію“, — жартував він.

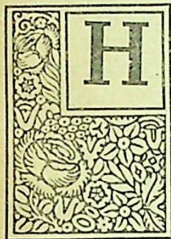
Сквороді під час його перебування у Тамарі було поперх трицять літ. І тепер ми його у перше бачимо цілком скристалізованим, як чоловіка й яко філософа. Тут цілком зложилися в нього ті погляди на життя й світ божий, що нам відомі нині під назвою учення Сквороди; тут він нам видний вже з тими рисами характеру, що залишаються в нього на завжди. У віршах, написаних у Камраї, виявляє він думки, що звемо філософією Сквороди; у поступках виявляє себе так, що увага людей все більше й більше починає зупинятися на ньому.

Перебуваючи в Камраї, філософ студіював біблію та старо-еврейську мову. Знання останньої було йому потрібне задля того, аби міг читати біблію в оригіналі.

IV.

Сковорода в Харкові.

Наступив 1759 рік. Сковорода, на за-
просини Білгородського архиєрея
Йоасафа Миткевича, зайняв посаду
учителя поезії в Харківській ко-
легії. Василь Тамара до сього часу
виріс і поїхав до Петербурга, —
через що філософ ізнову деякий
час був без діла та, по звичаю, про-
живав у своїх близьких... У Харкові Сковорода
почав вести життя, що одразу звернуло на нього
увагу — всіх мешканців міста. Щодня він уставав
ще до сходу сонця та як-що дозволяла погода, ходив
далеко за город зустрічати схід сонця. Спав дуже
мало: не більше чотирьох годин на добу; одягався
скромно; їв один раз на день — по заході сонця.
Не вживав мяса й риби, а жив виключно овочами,
городиною та молоком. Був „завжди веселий, силь-
ний, рухливий, усім задоволений, до всіх добрий,
скромний, усім готовий послужити“. Поважав і лю-

бив добрих людей без різниці їх стану, навідувався до хорих, розважав печальних, ділився останнім із тим, хто нічого не мав“.

Скінчився шкільний рік, і літом 1760 року Сковорода приїхав у Білгород у гості до Йоасафа.

Білгородський архиерей поважав філософа й знав йому ціну, тому — бажаючи його на завжди залишити при Харківській колегії, — почав вмовляти його постригтися в монахи. При тому обіцяв йому велику кар'єру та гарне становище серед громадянства. Схвильований сим Сковорода — відповів архиерейському дорученому, монахови Гервасію: „На що я піду в монахи? Збільшувати кількість лицемірів? Ні! Ви, коли хочете, їжте масно, пийте солодко, одягайтесь м'якко та й монашествуйте, а я бачу справжнє монашество не в рясі, але в життю безкористному, задоволенню малим, помірності, у відмовленню від усіх прихотів і любови до себе, в шуканню слави Божої, а не людської“... А в кілька день після сього, коли побачив, що Гервасій, бувши його приятель, образився, він заявив, що покидає Харківську посаду і пішов в околиці Білгорода, в ліси, де цілком оддався своїм думам про світ, Бога та людей.

Йоасаф Миткевич не хотів проте, аби Сковорода залишив підлеглу йому школу. Він бачив у філософі одного з найкрасших учителів колегії. І тому почав він знову запрошувати Сковороду до

Харківської школи. А для більшого успіху подав право філософу вибрати науку, яку він хотів би викладати... Сталося також, що в сей саме час Сковорода познайомився зі своїм першим біографом і учеником Ковалинським, який лише вступав до Харківської колегії. Ковалинський дуже до вподоби прийшовся філософу і бажаючи бути виховником доброго юнака, про що просив Сковороду дядько Ковалинського, він згодився на пропозицію Йоасафа і в осени 1762 року знов був призначений до Харківської колегії учителем.

У сей раз Сковорода взявся викладати грецьку мову та вести синтаксичну клясу.

Вельми цікавий філософ як учитель і виховник. Тут він ішов один проти всіх. — З сього боку ось як його малює Ковалинський.

Всі виховники й учителі намагалися впевнити учеників, начеб щасте полягає у тому, аби мати багато грошей, смачно їсти, солодко пити, жити не працюючи та забавлятися; — Сковорода ж і словом і ділом доводив, що все се задля справжнього щастя зовсім не потрібне. Навпаки, треба зменшувати свої потреби, уникати всього непотрібного, відмовлятися від усяких прихотий, бути трудящим та добре виконувати діло, за яке взявся.

Всі учителі казали, що великі мудреці старого часу, хоч і жили згідно з найкрасшими правилами людської етики, все таки, як поганці, не могли

знати правди і в своїй науці помилялися; — Сковорода один намагався довести слухачам думку, що устами тих мудреців говорила сама правда, що вони, як і святі Христової церкви, теж говорили від Духа Святого.

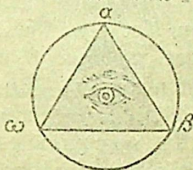
Семинарія вчила своїх вихованців — бачити істоту Христової віри в обрядах, — Сковорода один доводив їм, що вона — у справ дідобродійному життю та любови до ближнього.

Школа й життя впевняли юнаків, що різне соціальне становище людей санкціоноване самим Богом; що чим чоловік багатший, тим він, значиться, достойніший в очах божих — і навпаки; що найбільш угодні Богови монахи, священники, царі, богачі; що кріпаки також і в очах божих не більші звичайної худоби. Сковорода лише їм говорив, що Бог не дивиться на лиця, що всяка робота однаково потрібна й жадної праці не треба соромитися.

Вельми цікавий також факт, що показує, як філософ перемагав забобони.

Ковалинський, наслухавшись різних балачок про те, начеб-то на кладовищі в ночі лякає нечиста сила, начеб-то встають із могил мерці й т. и., — боявся один ходити в ночі повз кладовище. Тоді Сковорода, аби в кінець знищити в свому вихованці сей страх, почав водити його ночами на кладовище. При тому, під приводом, начеб здалегін

Знаю. Тебѣ видъ собиачийи Азраишовой Говѣти. Прощу
 не унизивати и не рувѣтися ѿ. Видно, что Сіе не Аур и не
 Вѣдор: когда сказуют, что Сорейская Библия сѣже Шлѣ-
 ѣе нагинѣтися. * В Назарѣе сотвориѣ Боги сіе Небо
 и сію Зѣмлю. Разжуй! сотвориѣ? Сіе знають Сри.
 Боги? Сіе знають не Един. Подобно пишется и о Спра-
 вихъ оныхъ: * Сошедъ убо [Справнихъ рече] узрю. Потомъ:
 * Мы погубимъ [говоритъ тотже Справнихъ] Авѣти сіе.
 Я и Мои? видна, что Зѣте знають Тожѣ. Аде кто ѣ
 Мѣдѣборъ раскусилъ Фигурны Триугѣл: образующий Пѣн-
 ну: Той видит: ако в не 3. 2. и 1. ест Тожѣ.

Тройца во Единствѣ, и Единства в Тройствѣ быти не может:
 разѣе Единства. Какътоже Един: тохмо Един Бог.
 Вся Млад, ест-то Млад: разуби, сплетенная Младта:
 склѣнный Пѣсок: сѣдлѣнный Пѣсок: разубиѣтися во свою
 Вѣконѣстность: разубиѣтися сова и Свѣтисе отвѣтства про-
 тивостоящему Свѣсту, Бѣжю: Единствѣю своєю в нераз-
 обѣную вѣконѣстность, и в вѣконѣстную Неразубиѣстность прогнѣс-
 тому. Убо вся Млад, ест-то свѣтисе Натура. Авѣт, сѣ
 Притвѣстисѣ

ліпше чути гру його флейти, — кидав Ковалинського одного. І такі прохідки на могилки Скворода повторяв зі своїм учеником до того часу, поки не впевнився, що останній перестав боятися могил і хрестів.

Діяльність Сквороди в Харківській колегії багатьом була не до вподоби. Перш усього до неї негативно ставилися деякі із шкільних товаришів філософа, яких авторитет багато тратив в очах учеників од лекцій філософа. Не сподобався він і Порфірію Крайському, новому білградському архиєреєви, що змінив Йоасафа Миткевича. У Сквороди тому зявилося у загалі багато ворогів, що намагалися йому пошкодити. І від часу до часу пускали вони про філософа вигадки — одна від другої дурніші. Так, наприклад, довідавшись, що Скворода не вживає зовсім риби й мяса та що радив комусь другому теж саме робити, — почали обвинувачувати його у розповсюдженню маніхійської ересі. Побачивши, що філософ любить zostаватися один і сторониться од загалу, — почали казати, що він мізантроп та ворог Завіту Божого про любов до ближнього. Почувши, що про гроші говорив комусь, як про зло, — почали обвинувачувати його в безбожності, „бо“, — казали: „золото — дар божий, а Скворода прозиває його злом“. Довідавшись, що Скворода листується із Ковалинським, забороняли йому се робити, загро-

жуючи — звільнити Ковалинського із колегії. — Але все те Сково-рода терпеливо зносив; можна мовити, — стоїчно зносив. Лише в окремих випадках, коли ставало особливо болюче за несправдливі поговори, — він починав боронитися. Так одного разу, коли Сковорода занадто багато наслухався про своє маніхейство, — він з'явився на якесь зібрання і там — у присутності багатьох виголосив промову, в якій жалувався на тих, що „малюють його сіючим пороки та ереси і тим забороняють людям вести з ним знайомство, мати зустрічі й розмови“.

У серпні 1764 року Ковалинський зібрався до Києва. Поїхав з ним туди й Сковорода. Йому хотілося подивитися на місце, де він провів свої молоді роки, а також побачитися зі своїми родичами та друзями. Останні, у більшості, були його шкільні товариші. Тепер се були архиереї, священники. І останні почали вмовляти його постригтися в монахи. „Годі, Григоріє, блукати по світі!“ — доводили філософу отці духовні: „Пора й пристати до пристані; нам відомі твої таланти; свята Лавра прийме тебе, як своє чадо, ти будеш стовпом церкви й прикрасою обителі“. — „Ах, преподобні!“ — з серцем промовив Сковорода: „Я стовпотворення множити собою не хочу, досить і вас стовпів необтесаних у божому храмі“.

Пробувши два місяці у Києві, філософ повернувся до Харкова.

В році 1766, з наказу імператрки Катерини II, уведено в курс харківської колегії „добронравіє“. Викладати се „добронравіє“ найшли найздатнішим Григорія Сковороду, через що останній був призначений на посаду учителя нового предмету. І Сковорода з великою охотою взявся за викладання добронравія, бо се більш усього приходилося йому по душі. Він навіть одмовився від покладеної платні, кажучи, що задоволення, яке йому дає нове діло, багато дорожше для нього ніж гроші. — Та недовго проте довелося тішитися філософови викладанням добронравія. „Добронравіє не грецька синтакса“, і вже перша лекція Сковороди з предмету, що давав змогу розвернутися великому розумові й серцю, — викликала багато балачок. Коли ж філософ написав підручник: „Начальную дверь к христіанському добронравію для молодого шляхетства Харьковской губернії“, се вже дало останній привід обвинувачувати його в лібералізмі“, кажучи мовою нашого часу, — і Сковороду, як і в Переяславі, потягнуто до відповідальности. Але йому не хотілося виправдуватися не знати в чому й він знов покинув посаду, та на сей раз — уже на завжди. Правда, Сковорода прийняв участь у призначеній — з приводу його книжки — диспуті, але ж останне було — з боку філософа — звичайною

ввічливістю людини, що вважає нечемністю мовчати, коли її питають.

Із часу перебування Сковороди в Харкові передають таке оповідання. Якось філософ сидів коло гостинного двору на панелі та грав на флейті. Повз нього проїздив харківський губернатор Євдоким Щербинін. Пізнавши філософа, він звелів зупинитися та післав свого адютанта попросити філософа до себе в екіпаж.

Їх ексцеленція просять вас потрудитися до них, — сказав адютант.

— Яка ексцеленція? — запитав Сковорода; — скажіть їй, що я її не знаю.

Здивований адютант не відав, що й як йому відповідати начальникови. Але всеж передав після деякого вагання слова Сковороди.

— Тоді скажіть, що просить його Євдоким Олексієвич Щербинін, — проказав губернатор.

Адютант передав слова генерала.

— А, сього знаю, — одповів Сковорода; — кажуть, добрий чоловік і неаби-який музика.

І зараз же підійшов до повоза.

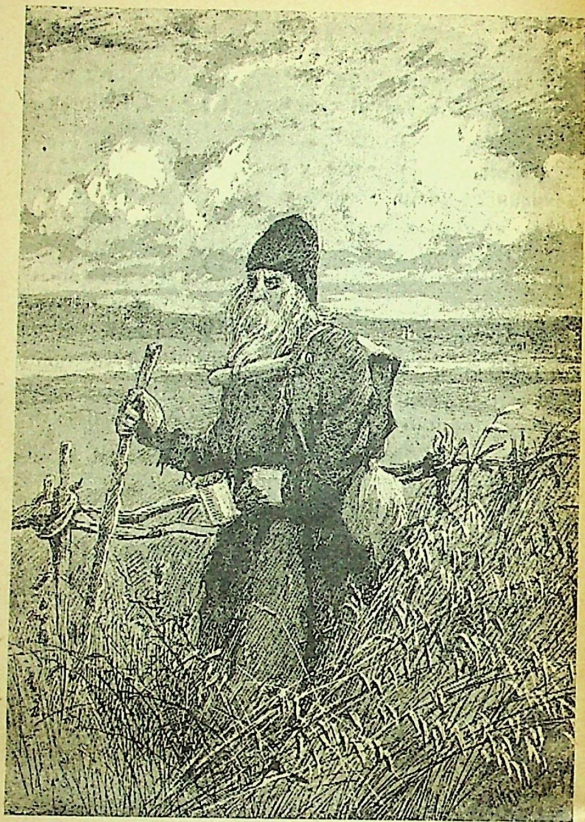
Сковорода на мандрівці.

Зовсім покинувши урядову службу, Сковорода разом із тим попрощався вже з життям горожанина. Він починає тепер вести життя мандрівного дячка, „старця“, як каже наш нарід. До самої своєї смерти, на протязі майже трицяти літ, Сковорода мандрує з одного місця України на друге. Ми бачимо його то у Гужвинському в Земборських, то в Гусенці у Сошальських, то в Бабаях у Щербиніна, то в Бурлаках у Захаржевських. Він зустрічається нам то у Вороніжчині, то в Курщині, то в Орловщині, то Полтавщині, то в Харківщині. Кінці в сто-двіста верст і більше — для нього не страшні. Де не жити — йому все одно. Він живе у дорозі. Для Сковороди тепер зовсім не зрозуміла психологія горожанина, якому здається, що життя — то хата власна та родина, а шлях — щось інше, якась кара божа. Фільософ

однаково почуває себе, і ночуючи в степу під осіннім дощем, і в хатині селянина, і в хліві, і в палаті багатого дідича.

З ціпком-журавлем у руці, у смушевій шапці, селянській свитці, з торбою за спиною, де лежать єврейська біблія та флейта, — він помаленьку переходив із одного кінця України в другий, скрізь наставляючи людей на добро, набуваючи собі великої слави та імя „мандрівного університета“ й „ходячої академії“. Для нього тепер не потрібні ні кляса, ні катедра. Авдиторією для нього є — весь широкий простір України. Він учить по ярмарках, сільських зборах, на цвинтарях, у поли, в хаті, куди зайшов переночувати, на улиці. Скрізь він знаходив слухачів, спочуйливих на його слово. Селяне скрізь із радістю приймають у себе Сковороду. У них твориться повіре, що того Бог любить, до кого заходить старчик Сковорода. Вони, один наперед другого, запрошують його до себе в хату і частують усім найліпшим, що в них є. Селяне ладять йому чоботи, свиту, сорочку; шиють нові, як старі подерлись. Вони засвоюють його пісні та вірші, переймають „Сковородинські“ мотиви, зберегаючи їх у своїй пам'яті й до нашого часу. Слава про Сковороду розноситься по всіх усядах України, і кождий — селянин, кріпак, чи пан — намагаються почути його слова.

Старчик Сковорода на мандрівці.

Було б великою помилкою гадати, що коли Сковорода мав багато друзів і знайомих поміж панами-дідами, коли у них часто-густо бував і проводив час, — що він тоді піддавався загальному тонові панського життя, підпадав під вплив порядків і понять, що царювали там. Навпаки, Сковорода своєю особою — примушував усіх знизатися до себе, а від природи поганий чоловік не міг попасти йому в друзі й побачити його у себе в хаті. Переказували навіть, начеб пани переставали бити своїх кріпаків, зачувши, що в околиці з'явився старчик Сковорода. І, безумовно, не бувало диких езекуцій там, де перебував філософ. Взагалі ж, треба було бути простим чоловіком, не гордувати зза своєї знатности або богатства та не зловживати своїм становищем дідача, аби попасти в коло знайомих Сковороди. І звичайно, коли філософ заходив до якого-будь дідача, він не жив у панських покоях. Притулком йому була сторожка в пасіці, кухня, або стайня, яку він, між иншим, любив більш усього. Він не потребував і жадних услуг, а все, що йому потрібне було, робив сам.

Сковорода любив зоставатися один, але також не належав до людей, що цілком уникають загалу. Він любив бути один, але й любив час-од-часу зобачитися з друзями, побалакати з ними про висші питання життя, а можливо, що й випити чарку. Не уникав навіть бенкетів, як-що на них не

було людей, які прийшли з одною метою — побачити популярну особу філософа. Він у всьому був чоловіком поміркованим і уникав лише того, що вважав для себе непотрібним.

У 1770 році Сковорода — разом із дідичем Сошальським, у якого в той час перебував, — зібрався до Київа. Ся мандрівка закінчилася подією в життю філософа, що сильно вплинула на нього та в кінець настроїла його на лад містичний. Сковорода завжди був переконаний, що у ньому живе Дух Божий, і завжди — тому — намагався робити так, як підказувала його „мінерва“. Але подія, що скоїлася з ним тепер, сильно відбилася на його психіці.

Уже три місяці жив Сковорода в Київі і мав намір лишатися там далі, коли нагло почув у собі наказ „мінерви“ — покинути місто. Він почав просити родича свого Юстина, в якого мав притулок, одправити його до Харкова. Останній не згожувався на те одразу і вмовляв філософа залишитися в нього ще деякий час. Сковорода завагався й начеб-то згодився. Але на другий день після розмови з Юстином — пішов на Подол і там, стоячи над Дніпром, почув сильний запах мертвечини. Се цілком упевнило Сковороду в його попередньому рішенню виїхати із Київа, й він на другий же день залишив місто. В два тижні приїхав Сковорода до Ахтирки та зупинився в насто-

ятеля ахтирського монастиря — Венедикта одпочити від довгої подорожі. І ось нагло одержується звістка в Ахтирці, що в Київі чума і місто оточене карантанною... Ось як оповідав згодом сам філософ про своє вражінне, що зробила на нього ця звістка: „Мгновенно изліяніє нѣкое сладчайшее наполнило душу мою, отъ котораго вся внутренняя моя возгорѣлась огнемъ и казалось, что въ жилахъ моихъ пламенное теченіє кругообращалось. Я началъ не ходить, а бѣгать, аки бы носимъ нѣкіимъ восхищеніємъ, не чувствуя въ себѣ ни рукъ, ни ногъ, но будто бы я весь состоялъ изъ огненного состава, носимаго въ пространствѣ кругообращенія. Весь міръ исчезъ передо мною; одно чувство любви, благонадежности, спокойствія, вѣчности оживляло существованіє мое. Слезы полились изъ очей моихъ ручьями и разлили нѣкую умиленную гармонію во весь составъ мой. Я проникъ въ себя, ощутилъ аки сыновнее любви увѣреніє, и съ того часа посвятилъ себя на сыновнее повинненіє Духу Божію“.

Останні двадцять літ життя філософа мають пропуск у біографії його. У той час Ковалинський, що залишив нам „Житіє Сковороди“, жив у Петербурзі та за границею, через що не міг знати добре, що діялося з його другом. Сам же Сковорода не любив займати своєю особою увагу других, хоч і не відмовлявся взагалі од оповідань про

те, що бачив під час своїх безконечних мандрівок по світі. Тому його друзі не могли переказати про Сковороду фактів із останніх років його життя, що повинні б були зайняти місце у біографії філософа. За те із цієї епохи зосталося багато цікавих легенд, що може й не цілком певні з боку передаваних ними фактів, за те дуже характеристичні для постати українського мудрця. Ось найголовніші із них:

1) Катерина II, наслухавшись багато різних оповідань про Сковороду, просила Потьомкіна, що їхав на Україну, побачитися з філософом і запросити його до Петербурга. Післанець Потьомкіна застав Сковороду в полі. Він сидів коло дороги на камені та грав на скрипці. Оддалік паслася одна овечка господаря, у котрого Сковорода мав під той час притулок.

— Вас просить до себе в Петербург імператорка, — заявив післанець філософу.

— Скажіть матушці-цариці, що мені моя скрипка й овечка дорожші від царського вінця, — відповів філософ.

2) — Чому ви, Григоріє Савичу, нігди не ходите до церкви? — поспитав якомсь Сковороду острогожський архиерей Тихон.

— А вам, ваше преосвященство, дуже хочеться, аби я пішов до церкви?.. Добре, я буду.

І у перший же святий день Сковорода стояв на найвиднішому місці в церкві, де правив Тихон, та набожно хрестився.

3) Фільософ був якось в одного дідича. Сиділи за столом і розмовляли, як звичайно в присутности Сковороди, про великі питання життя. Аж увіходить до хати знайомий господаря, що недавно повернув із Петербурга та з'явився сюди лише для того, аби мати змогу потім говорити про себе, що я — мовляв — знайомий особисто зі Сковородою.

— А, ви будете Григорій Савич?! Той самий, про якого я стільки чув і котрого стрінуги та послухати так бажав, — почав розв'язний Петербуржанин. — Позвольте,.. — і він протягнув руку філософови.

— Позвольте й мені, позвольте, позвольте... перебив його Сковорода, відступаючи до дверей: позвольте, позвольте... і зник за дверима.

4) Оповідали, що Сковорода — якось було — вирішив одружитися з дочкою небагатого дідича, алеж сильна любов філософа до волі — примусила його утікати майже із-під вінця, залишивши молоду в смішно-трагічному становищі.

5) Переказували, що філософ одного разу на слова священника: „Со страхом Божіім і вірою приступіте!“ — підійшов до престолу з розкритим ротом і прийняв св. Причасте, перед тим не виспові-

давшись; і що коли його священник після того поспитав, чи не боїться він за свій вчинок гніву божого, — відповів, що в його вчинкові нема жадного гріха.

6) Запевняли, що Сковорода, коли його літом у полі настигав дощ і не було де сховатися, роздягався до голого тіла та ховав увесь свій туалет у торбину, лишаючись під дощем в убранню нашого праотця Адама.

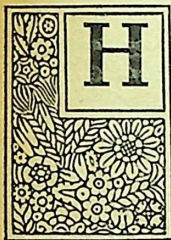
7) Нарешті переказували й таке, начеб-то цариця Катерина, яка завжди намагалася побачити Сковороду, стрінулася таки з філософом в одній зі своїх подорожей по Україні.

— Чого ти чорний такий? — було перше питання з боку цариці.

-- Того, що я Сковорода, — відповів коротко Григорій Савич.

Останні літа життя Сковороди.

Наступив рік смерти Сковороди. Філософ жив у той час у діди́ча Ковалевського, 55 верств на північ од Харкова, у селі Пан-Іванівці. Він увесь час недомагав і кашляв. Йому було вже 72 роки з чубком, — і старість брала своє. Але не вважаючи ні на старість, ні на те, що стояла кепська погода — йшли сильні дощі, — Сковорода в липні 1794 року ви́брався в подорож у село Хотетово Орловської губернії. Він поїхав до Ковалинського, котрий після девятнадцяти років життя в Петербурзі та поза кордоном, тільки-що повернувся на село до свого маєтку, зрозумівши, що нема щастя й долі в орденах і чинах. Філософ, здається, мав на меті доручити у певні руки рукописи своїх творів, з яких ні одного не надруковано за життя, а також побачитися й побалакати після довгої розлуки з тим, кого він визнав „способні́шимъ приня́ть истину и любить ее“.

Пробувши у Ковалинського три тижні, на про-
тязі яких читав і поясняв своєму другови власні
твори, він, з волі все тої ж „мінерви“, помандру-

Къ яму жь сія рѣчь течеть Къ тому, что вби-
-сокнѣхъ Франкльи, Люди, не толькѣ вѣ Млѣбахъ,
Воинахъ, Коммерціяхъ, до построителствыхъ
Художествахъ: но и вѣ саполѣхъ первомъ Пунктѣ
спрѣчь, вѣ Мысляхъ, до Бога касаются, должнѣ
находитъ Метину: а предъизобрѣтываетъ Сувѣрїю
Вѣрно, что Шаръ Земльи, безъ болотныхъ дужъ,
безъ мертвыхъ Озеръ, безъ Гнилыхъ и должнѣ низ-
костенъ бѣтъ не можетъ. Но вѣ танихъ мѣстахъ,
жабѣ, и среднѣхъ иль Птицы да водворяются,
а Соколы съ Орлами, высрѣб, вѣ пространствѣ
вѣстѣхъ Небесъ да возносятся. Остаѣнъ Дрожде,
для не просвѣщенной Подлости.
И токъ благочестивое Сердце, между выселанными
Курганни, Буйнаго Безбожїа и между подлыми бо-
готами, работрѣтнѣго Сувѣрїа: не уклоняется
ни вѣ право

Почерк Сковороди.

вав ізнов на Україну. „Там хочу вмерти“ — казав
другови, що вговорював його провести кінець
життя свого в Хотетові. Але ж Сковорода слухав

голосу „мінерви“, і ні дощі, ні збільшений кашель, ні явна хорість, ні поради друга переждати який час — не змогли схилити філософа залишитися на далі в Орловщині.

— „Мінерва“ велить мені їхати, — проказував слабій старчик, і вибрався знов у дорогу.

Ковалінський давав йому на дорогу гроший.

— Візьміть, — казав він — може дорогою слабість збільшиться, то знадобляться.

— Ах, друже мій! з докором відповідав Сковорода. — Невжеж я ще не придбав у Бога його ласки, аби не вірити, що промисл його вірно дбає про нас і дає все необхідне нам, коли того треба?

Сильні дощі примусили проте хорого старця зупинитися на який час у Курську. І тут він перемінив свій перший намір їхати в Гусенку. „Мінерва“ підказала йому повернутися в Пан-Іванівку до Ковалевського.

У Пан-Іванівці Сковорода ще прожив коло півтора місяця. Ввесь сей час він ходив, хоч і почував себе хорим. Часто-густо при тому він з усмішкою на обличчю казав: „Дух бодр, плоть же немощна“.

Перед смертю, на пропозицію Ковалевського, філософ виконав належний релігійний обряд: сповідався й причащався. Але зробив се з того ж самого мотиву, який примусив св. апостола Павла виконати обряд обрізання, коли того вимагали Юдеї: небажанне турбувати маловірних.

Існує таке оповідання про останній день життя філософа.

До Ковалевського приїхали гості. Сковорода був веселий і більшу частину дня пробув поміж гістьми. Він жартував та розважав гостей оповіданнями із свого довгого та цікавого життя. Але після обіду, під вечер — він вийшов у сад. Був теплий осінній день. Сковорода проходжувався по саду та роздавав селянській діворі, що посідала на пліт, овочі. Нарешті узяв заступ і на горбку коло ставка, під старою, гілястою липою почав копати яму... Тимчасом занепокоений довгою відсутністю Сковороди — господар почав шукати його і найшов за сією чудною роботою.

— Що се ти, друже? Чим отсе ти занявся? — спитав Ковалевський, підходячи до нього.

— Час, друже, кончити странствіє. Час упокоїтися.

-- Та що се ти, брате, годі! Пусте ти говориш. Не жартуй. Ходімо до хати.

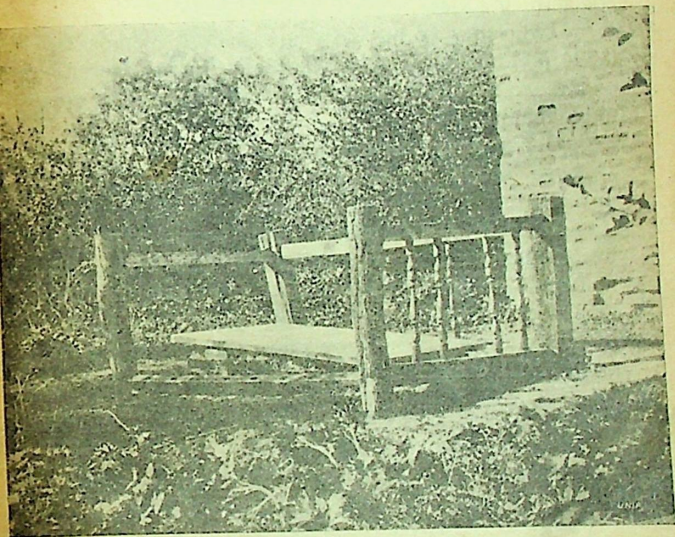
— Іду, тільки вислухай моє останнее до тебе проханне. Нехай тут буде мій вічний спочинок.

Прийшли до хати. Але філософ не довго зоставався між гістьми та пішов до себе в кімнату. Тут він вимився, передягнув білизну, поклав під голову свою свитку, біблію та флейту; ліг, схрестивши на грудях руки, — і помер.

Сковорода помер ранком 29 жовтня 1794 р. та був похований на тому самому місци, де він

часто-густо з флейтою або скрипкою в руках любив зустрічати ранішню зорю. На його могилі зроблено напис, що він сам написав задля себе:

„Світ любив мене, але не спіймав“.

Могила Сковороди.

(В селі Пан-Іванівці на Харківщині).

Року 1814, невідомо ким і з якої причини, останки філософа перенесено в сад священика та поховано рядом із дідичами села Пан-Іванівки.

Після смерти Сковороди в різні часи та різні особи видано друком кілька його трактатів, що переховувалися до російської революції в румянцевській книгозбірні в Москві та в Духовній Академії у Києві.

І тільки у сотні роковини смерти філософа (1894 р.) Харківське Фільольогічне Товариство впорядкувало могилу філософа та видало великий том його творів.

Перед початком всесвітньої війни — вийшли у друге твори Сковороди під редакцією Бонч-Бруевича.

Та ні в одне із сих видань не увійшла вся літературна спадщина українського філософа. Чи не пора б се зробити нарешті? І чи не слід би було перекласти його твори на живу українську мову? Писані ж бо вони чудернацьким язичієм урядової Росії XVIII століття.

Печатка Сковороди.

Література про Сковороду.

Літературу про Сковороду зібрав Л.

Чижиков у першій випуску другого тому „Извѣстій Одесскаго Библіографическаго Общества“ за 1912 р. й окремо.

Витяг найважнійшої літератури про Сковороду до найновіших часів поданий в третім томі „Історії української літератури“ М. Возняка (Львів, 1924, стор. 533–5); в тій же Історії розділи про Сковороду, його писання й філософію на стор. 77–93.

Одноцільного повного видання писань Сковороди покищо нема; треба його заступити ювілейним харківським виданням з 1894 р. під редакцією проф. Д. Багалія „Сочиненія Сковороди“, що вийшли як сьомий том „Сборника“ харківського Історично-філільогічного Товариства, й першим томом видання під редакцією В. Бонч-Бруевича „Собраніє сочиненій Г. С. Сковороди“, що вийшли в Петербурзі 1912 р. як пятий випуск „Матеріяловъ къ історіи и изученію русскаго сектанства и старообрядчества“.

І в виданні Багалія і Бонч-Бруевича подане найцінніше джерело життєпису Сковороди — його біографія пера Михайла Ковалинського, що її перший раз видав проф. М. Сумцов у вересневій книжці „Кіевской Старини“ за 1886 р. (стор. 103–50). Ширший виклад філософії Сковороди дає московська книга з 1912 р. В. Ерна „Г. С. Сковорода“, частина котрої про „Життя й особу Григорія Сковороди“ в перекладі Ев. Маланюка вийшла на еміграції в 1923 р. В українській мові маємо про Сковороду такі важніші праці, статті й окремі видання:

1. Григорій Савич Сковорода. За Данилевським представив коротко О. Т. (Правда, Львів, 1869, стор. 214—5, 228—31, 245—6, 255—6).

2. Лаврецький С. „Український філософ Г. С. Сковорода“ в „Правді“ за 1894 р. і окремо.

3. Пісочинець Д. Григорій Сковорода, його життя й діяльність. (Зоря, Львів, 1894, стор. 442—5, 464—5, 477—85, 496—9, 523—4).

4. Сріблянський М. „Літературне ушкуйництво“: „Руський мыслитель“ (з приводу книги В. Ерна). в „Українській хаті“ 1915 р. за червень.

5. Тозкачевський А. „Г. С. Сковорода“ в „Українській хаті“ за червень і липень 1915. р й окремо.

6. Поточний В. „Г. Сковорода“ в київськiм „Книгарі“ за 1919 р., ч. 28.

7. Клепатський П. Український філософ Г. Сковорода. Кам'янець на Поділлі, 1920.

8. Возняк М. Г. Сковорода, славний український мудрець. Львів, 1922. Відбитка з „Письма з Просвіти“.

9. Г. Сковорода як педагог. (Світло, Львів, 1922, чч. 4—6).

10. Тисяченко Гр. Народний філософ учитель Г. С. Сковорода. Його життя та діла. Лохвиця, 1922.

11. Хоткевич Гн. Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. Харків, 1920.

12. Багалій Д. і Яворський М. Український філософ Г. С. Сковорода. Харків, 1923.

Крім того коротші екскурси про Сковороду єсть в „Історії Слободської України“ Д. Багалія (Харків, 1918, стор. 264—74) й по історіях української літератури напр. в „Історії українського письменства“ С. Єфремова (Ляйпциг, 1924, том I. стор. 254—61).

СКОБОРОВА